

Todor Kuljić

Titoizam: tri perspektive

Abstrakt : *Eponim titoizam jeste oznaka za jugoslovensku verziju socijalizma. U ovom prilogu biće razmotrene glavne perspektive u viđenju i objašnjenju titoizma. Saznajne perspektive jesu stanovišta ili osmatračnice sa kog se vide različiti delovi celine sa različitom isključivošću. Ove perspektive su delatna središta opšteg pogleda na svet sa kog se pripisuje smisao važnim zbivanjima ili akterima iz prošlosti. Metaforično rečeno reč je o: (1) “žabljoj” perspektivi, tj. pogledu sa stanovišta vlastite nacije, nacionalne državnosti i hegemone epohalne svesti, (2) „ptičjoj“ perspektivi koja se bavi razvojem društva u titoizmu, stupnjem modernizacije, društvene pokretljivosti i osiguranjem međunacionalne saradnje; (3) transepohalnoj „avionskoj“, vremenski još široj perspektivi, koja istražuje ulogu titoizma u osiguranju mira i razvoja Balkana u poslednja dva stoleća, poredeći ga sa prethodnim i potonjim periodima. Na primeru tumačenja titoizma biće sažeto razmotren saznajni domašaj pomenutih perspektiva, koje se razlikuju po viziji poželjnog društva, istraživačkim prioritetima i pojmovima koje koriste. Različite perspektive nameću različitu logičko-kategorijalnu strukturu svesti o prošlosti, uočavaju različite nulte časove, markiraju uže ili šire istorijske procese ili celine, polaze od različite vizije determinizma i time u različitom stupnju uočavaju složenost i protivrečnost razvoja.*

1. Pojam

Titoizam je oznaka za jugoslovensku verziju socijalizma u istom smislu u kom su staljinizam i maoizam sinonimi sovjetskog i kineskog socijalizma. Eponim (naziv

nastao prema imenu neke osobe) *titoizam* pojavio se nakon sukoba Informbiroa i KPJ 1948. godine gotovo istovremeno u istočnoj i zapadnoj štampi, ali u Jugoslaviji nije korišćen (1). Na Istoku se ovaj izraz jedno vreme koristio u značenju revizionizma i izdaje komunizma, a na Zapadu u smislu manje represivnog socijalizma ili mekog totalitarizma. Bilo bi pogrešno redukovati titoizam na Tita ili na njegove namere. Reč je o složenom skoro pola stoleća dugom političkom režimu sa osobenom društvenom strukturom, složenom mrežom različitih grupnih interesa i višeslojnim konfliktnim potencijalom. Svaka analiza ovoga režima mora imati na umu da pored (a) objektivne titoističke prošlosti postoji i (b) simbolički rekonstruisana i (c) ideologizovana prošlost titoizma.

2. Asimetrija perspektiva i hegenomi okvir sećanja

Kod viđenja uloge Tita i kod tumačenja prirode titoizma u misli o društvu (nauci i publicistici) novih balkanskih država prisutne su tri nesrazmerno raširene idejnopoličke i saznanjoteorijske perspektive. Danas je svakako najrasprostranjenija nacionalna (državocentrična), znatno manje je vidljiva jugoslovenska (socijalnoistorijska), a ponajmanje ima filozofskoistorijskih pokušaja da se titoizam sagleda iz perspektive dugih procesa. Sve tri perspektive povezane su sa različitim idejnopoličkim opredeljenjima, pa različita viđenja Tita čine izukrštanu mrežu manje ili više promenljivih gledanja. Metaforično rečeno reč je o: (1) „žabljoj“ perspektivi, tj. o gledanju na Tita sa stanovišta interesa vlastite nacije, nacionalne državnosti i hegemonie epohalne svesti; (2) „ptičjoj“ perspektivi koju više zanima društvo nego država u titoizmu, zatim kanali društvene pokretljivosti i mehanizmi osiguranja dugog mira na Balkanu 1945-1991, i ; (3) „avionskoj“, vremenski još široj nadepohalnoj perspektivi, koja prati mesto titoizma u razvoju Balkana u poslednja dva stoleća, poredeći ga sa prethodnim i potonjim periodima. Ovde je u središtu pitanje da li je Tito bio poslednji balkanski „Habzburg“, tj poslednji vladar višenacionalne balkanske države? Navedene perspektive jesu i različite dimenzije kulture sećanja, tj. nerazdvojive celine naučnog i političkog suočavanja sa prošlošću.

Rečene perspektive ne razlikuju se samo po viziji poželjnog društva, nego i po izdignutosti osmatračnice, zatim po istraživačkim prioritetima i po pojmovima koje koriste. Različite osmatračnice, odnosno horizonti istraživačke

perspektive, uočavaju različite nulte časove, markiraju kraće ili duže istorijske procese, uokviruju uže ili šire istorijske celine i u različitom stupnju uočavaju složenost i protivrečnost razvoja. Nije toliko reč o sporu oko činjenica nego o različitom uokviravanju istih činjenica. Svaka perspektiva ima svoju istinu o Titu jer ga tumači u različitom kontekstu. Kako se gradi kontekst? Pre svega isticanjem poželjne vizije društva, a zatim i njegovih neprijatelja. Osnovno pitanje je da li je željeno društvo nacionalna ili federalna država, tj. da li su poželjni identiteti etnički ili nadetnički? Posle odgovora na ovo pitanje kontekst se centrira oko prekretničkog nultog časa i strukturiše u skladu sa vizijom društvenog determinizma. Da li istinska istorija počinje 1945. ili 1992. i da li su u razvoju bili prioritetni politički ili društveni činiooci? Kontekst ili okvir tumačenja ističe važnost pravne države ili društvene pokretljivosti i modernizacije. Dakle, različite perspektive na različit način grade celinu tumačenja, tj. različito uokviruju, akcentuju i tumače činjenice. Na taj način kontekst više oblikuje istinu nego što to čine činjenice nezavisne od konteksta. Nema toliko spora o tome da su jedinice Crvene armije i NOP-a isterale Nemce iz Beograda 1944, ali je pitanje da li je reč o oslobađanju od fašizma ili o početku komunističkog terora? Od konteksta tumačenja, a ne toliko od činjenica zavisi da li će Tito biti definisan kao oslobodilac ili kao novi uzurpator? Kontekst tumačenja uvek je nadmoćan nad činjenicama. Zato je i važno najpre dekonstruisati kontekst, tj. uočiti njegovu redukcionističku ulogu.

Govoreći vrlo uopšteno, u metodskom pogledu kod prvog pristupa preteže događajno pripovedanje, kod drugog je u središtu sociološkoistorijska analiza razvoja društva (pre svega njegove pokretljivosti), a kod treće, filozofskoistorijske nadepohalne perspektive ocenjuje se mesto titoizma iz još šire dvovekovne vremenske celine. Prvi pristup centriran je oko države, drugi oko društva, a treći se bavi istorijskom funkcijom titoizma u razvoju Balkana u 19. i 20.veku.

3. Etnocentrična “žablja” perspektiva

Unutar prve etnocentrične perspektive istoričari Tita uglavnom sameravaju s obzirom na doprinos koji je dao vlastitoj naciji. Za nacionalno konstituisanje Srba, Hrvata i Slovenaca Tito nije bio zaslužan, pa je zato ovde najpre i detronizovan. Na drugoj strani kod Bošnjaka, Makedonaca i Crnogoraca temeljna dekonstrukcija titoizma značila bi delegitimizaciju režima u kom je utemeljena vlastita državnost i nacionalnost. Zato i jeste, grubo rečeno, u nacionalnim kulturama sećanja prve tri nacije titoizam temeljno revidiran, a kod ostalih triju nacija samo delimično. Prosto rečeno zato što novi nulti časovi traže nove naracije, nove dželate i nove žrtve. Titu nema mesta pod šahovnicom niti u autentičnoj hrvatskoj istoriji koja počinje od Domovinskog rata, a još manje u kontinuitetu srpske državnosti. Iz žablje perspektive Titova Jugoslavija otslikava se kao hrvatska tamnica ili kao srpska iluzija. Na sličan način se kod tumačenja nestajanja Jugoslavije ista dešavanja drugačije vide sa različitih osmatračnica. Iz prve perspektive građanski rat se vidi kao slavno oslobođenje (kod Slovenaca i Hrvata) ili kao nacionalni debakl zbog izdaje (kod Srba), iz druge se na rat gleda kao na kanal društvene pokretljivosti (uspona ili propadanja grupa i pojedinaca), a iz treće se hladnije uočava da su ratovi, koji nisu bili neizbežni, a ne sporazumi u miru, bili stalni okvir permanentnog državnog prekrajanja Balkana. Konkretnije rečeno iz nacionalnih perspektiva je blokiranje kasarni JNA 1991. u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH bio patriotizam, iz ptičje perspektive bio je to secesionizam, a gledano filozofskoistorijski reč je o kontinuitetu krhke državnosti na Balkanu.

Danas se titoistička Jugoslavija iz prve perspektive tumači kao doba nacionalne i ideološke porobljenosti (Hrvatska), ideološke porobljenosti i nacionalne razdrobljenosti (Srbija) ili kao doba promašenosti i privremenosti (Slovenija). U središtu hegemonne kulture sećanja je emocionalizovana napetost između jugoslovenstva i nacionalne države. Utoliko nije neobično što su za nosioce jugoslovenstva proglašeni stranci. Teza o ubačenim agentima- komunistima podjednako je prisutna u srpskom, hrvatskom i slovenačkom revizionizmu. Dosledno tome, definitivna propast Jugoslavije i socijalizma jesu krunski „dokazi“, naročito u Hrvatskoj i Sloveniji, nužne i definitivne istorijske pobjede prava nad nasiljem, prirodnih nacionalnih država nad veštačkim višenacionalnim tvorevinama, ili tržišne nad komandnom ekonomijom. Naročito je u novom poretku sećanja Hrvatske i Slovenije (njegovom službenom i naučnom segmentu) temeljno izmjenjeno vrednovanje višenacionalne Jugoslavije. U evrocentričnom metadiskursu u Sloveniji nije to više državna zajednica srodnih i bratskih naroda, već primitivni Balkan i Istok (2). Raspad Jugoslavije pravdan je sukobom evropskog i vizantijskog, a Tito je kao boljševik ubrajan u ovo drugo. U Srbiji je opozicija u desetogodišnjem sukobu sa Miloševićem uvek stavljala Tita na stranu Miloševića (3).

Slobodnije rečeno, kod prve perspektive horizont je oblačan i neproziran. Sočivo bezuslovnog prioriteta nacionalnog interesa muti realno viđenje i redukuje složenost razvojnih procesa. Zamućenost pogleda na Tita ne mogu otkloniti nacionalne naočare. Onaj ko Tita gleda dioptrijom današnjeg prosečnog srpskog ili hrvatskog nacionaliste teško će mu priznati ulogu nacionalnog izmiritelja ili “balkanskog Habzburga”. Ni iz perspektive evrocentričnog i orijentalističkog diskursa ne vidi se skoro poluvekovna pacifikacija i kosmopolitizacija trusnog Balkana u socijalističkoj Jugoslaviji. I za evrocentrične i za evroskeptične nacionaliste Tito je kao komunista i kao Jugosloven podjednako nepoželjan.

Ali onaj koga ne zadovoljava diskurzivna strategija dehumanizovanja protivnika i njegovo nipodaštavanje kao boljševizma i Orijeanta treba da se popne naviše. Grubo rečeno iz veće visine bleđi razlika između Mi i Oni, tj. slabi dihotomizacija utemeljena u viktimizaciji vlastite nacije i demonizaciji titoizma. Osim toga, analitička prednost svake uzdignutije perspektive sastoji se u tome što se iz nje bolje vide celina i međuzavisnost delova. Odavde sasvim drugačiji ispada odnos Tita i

njegovih kritičara. Samo se iz veće visine npr. vidi da Zapad za vreme titoizma nije mnogo mario ni za Đilasa ni za praksisovce, niti za razne uhapšene nacionaliste, jer je glavni disident u međunarodnim razmerama bio u stvari Tito. Njega je trebalo držati na površini, jer je bio privlačni uzor i aktivni virus kadar da zarazi države lagera težnjom za nezavisnošću od Moskve. Gledan sa raznih strana i Titov sukob sa Staljinom ispada drugačiji. Za legaliste je 1948. godina bila obični antistaljiniski staljinizam, za sociologe je to bio zaokret bez kog ne bi bilo samoupravljanja, a tek se iz nadepohalne osmatračnice vidi da je Tito prvi uneo virus raskola u lager koji se konačno raspao 1989. Godina 1948. bila je prva pukotina u zidu koji je pao 1989. Naravno da to Tito nije želeo, ali su iz nadepohalne perspektive namere manje važne od posledica. Manje je važno i to što je Staljin raskinuo sa Titom, a ne *vice versa*. Staljin je isključio KPJ iz Kominforma 28.6.1948 i pozvao “zdrave elemente u KPJ” da smene vođe. Tito je, međutim, sačuvao partiju od raskola, ali na klasični staljiniski način koji su jugoslovenski komunisti tada jedino poznavali. Iz prve perspektive vide se samo disidenti u Titovom režimu, a tek iz treće se vidi da je najkrupniji komunistički disident u svetskim razmerama bio, pored Trockog, upravo Tito. Etnocentrični pisci ne vide razliku između disidentstva i opozicije. Zaboravljaju da disidenti mogu biti samo komunisti. Disidenti nisu oponenti, jer opozicije u socijalizmu nije ni bilo, nego samo onih koji se nisu slagali, tj onih koji su SKJ ili KP SSSR-a osporavali komunističku doslednost. Tito i vrh SKJ se nisu slagali sa lagerskim modelom socijalizma, ali su i dalje ostali komunisti. Dakle, komunistički disidenti nisu bili borci za vladavinu prava i višepartijski režim.

Smisao sećanja na Tita danas je različit u svakoj novoj balkanskoj državi. Ali je isto sećanje okruženo i različitim tabuima u svakoj zemlji. Nakon nestanka SFRJ na Zapadu je nastao novi eponim detitoizacija, a na Balkanu je titoizam primio uglavnom negativno značenje. Srpska opozicija je 1990-ih Tita pretvorila u najvećeg neprijatelja srpskog naroda, sintezu Habzburgovaca i Kominterne. Čim je u Hrvatskoj zalaganje za Jugoslaviju proglašeno kažnjivim, odmah je i osnovni sadržaj titoizma kriminalizovan. Pa ipak, danas postoji važna razlika u službenom odnosu Srbije i Hrvatske prema Titu. Oгледа se u različitom odnosu prema Kući cveća u Beogradu i memorijalnim objektima u Kumrovcu. Skupština SR Jugoslavije je 1996. donela

odluku da Kuća cveća, Muzej 25 maj i etnografska zbirka ostanu muzejski kompleks. Danas je ovaj kompleks spojen sa Muzejom revolucije i pripada Muzeju Istorije Jugoslavije, kome je cilj prikupljanje i arhiviranje materijala koji se odnose na Jugoslaviju, i to za čitav period u kome je ova država postojala (4). U Hrvatskoj je Ustavom zabranjeno zalaganje za Jugoslaviju, a kolovoza 1991. u Političkoj školi u Kumrovcu “bili su posvuda ustaški simboli i slika Ante Pavelića” (Mathiesen Hjemdahl/Škrbić -Alempijević 2006: 254). Kumrovačka arhitektura je na putu da postane ruševina. Politička škola, spomendom i memorijalna škola su zatvorene za javnost. Ostala je postavka u Titovoj rodnoj kući, ali je temeljno revidirana Titova revolucionarna i ratna aktivnost (5). Malo je reći da detitoizacija u Hrvatskoj znači proces uklanjanja titoizma “kao ideologije i sustava”, tj. “detotalitarizaciju, oslobođenje od totalitarne vlasti i ideologije” (6). Kako izgleda, dublji razlog detitoizacije je zaborav Jugoslavije. U ostalim novim balkanskim državama detitoizacija i antijugoslovenstvo nisu službeno oktroisani, a eponim titoizam koleba se između nostalgije i demonizacije. Ironija ovoga spoja verovatno je najvidljivija u BiH gde Srbi dugo nisu razdvajali Tita od R.Karažića kao podjednako uvažanih spasitelja, a Bošnjaci na sličan način još uvek jednako slave Tita i A.Izetbegovića.

4. Sociološka “ptičja” perspektiva

2. Titoizam i detitoizacija izgledaju drugačije iz druge perspektive koja je više sociološka. Mnogi procesi celovitije se vide iz perspektive dubljih i manje blještavih društvenih promena nego iz horizonta kraćih i burnijih političkih promena. Ovde je pogled više okrenut društvu i svakodnevnom životu nego državi i politici. Sociološka perspektiva prevazilazi statični normativni antitotalitarni pristup koji karakteriše i mnoge etnocentrične teorije koje u svakom segmentu razvoja vide dugu ruku CK i Tita.

Tek kada se skrene pogled sa države na društvo obzorje prošlosti postaje drugačije. Sada se jasnije vide sigurnost prava na rad, socijalna sigurnost i egzistencijalna bezbednost, efikasnije suzbijanje kriminala, besplatno školovanje i zdravstvena zaštita i pravo glasa koje su žene tek u socijalizmu dobile. Tek su u socijalizmu žene iz podanika postale građani. Simbol ovoga prelaza nije bilo samo

prilično formalno biračko pravo, nego obavezno osnovno i besplatno školovanje i vertikalna pokretljivost. Tek je u socijalizmu žena u pravnom pogledu izjednačena sa muškarcem u braku i drugim oblicima društvenog života. Ključna kategorija emancipacije žena je ostvareno pravo žene na rad iako masovno zapošljavanje žena nije praćeno njihovom odgovarajućom zastupljenosti na rukovodećim mestima (7). Socijalizam je oslabio patrijarhalnu podređenost žene, ublažavao nejednakost među polovima i povećao društvenu briga o deci (8). Dalje, samoupravljanje je tolerisalo potrošački “potkulturni kapital” mladih, nije zabranjivalo modu niti slavljenje Božića. Samoupravna komunistička frazeologija neretko je bila magla koja je skrivala raznovrsne vrednosti svakodnevice društva u ubrzanoj transformaciji čije su granice već od početka 1960-ih bile otvorene, lišene viza i grupnih pasoša. Još od 1950-ih masovna kultura počela je da oblikuje mlade (9). U celini uzev, dugi proces pretvaranja pionira u potrošače karakteriše stalno sapostojanje potkulturnih identiteta u jugoslovenskom socijalizmu. Na delu su bili fragmentarni kulturni identiteti, a ne homogeni totalitarni (10). Svakodnevicu titoizma ne karakteriše napetost nego prećutna saglasnost između realne privatne potrošačke sfere s jedne i službeno poželjnog komunističkog asketizma s druge strane. Dž. Goldsvorti je Tita definisao kao dendija socijalističkog sveta. Ali ne treba zaboraviti da je potrošačka kultura bila i kompenzacija za izostalu liberalizaciju.

Premda je modernizacija svakodnevice bila službeni imperativ kojim se pravdao titoizam, ne bi trebalo zaboraviti ni autoritarnost ambivalentne titoističke modernizacije koju su najoštrije markirali proceduralisti. Politički pluralizam bio je u titoizmu tabu tema, a Titova harizma i nakon njegove smrti bila je nedodirljiva. Ideološka beskonkurentnost i kultizacija Tita otvarali su put represiji svemoćnih partijskih komiteta i gušenju pravne države. Donošenje Zakona o Upotrebi imena i lika Josipa Broza Tita 1984. bila je represivna mera koja je krivično kažnjavala vređanje i omalovažavanje Titovog imena i dela. Iz proceduralne perspektive jasno se uočava da je doživotna Titova vlast bila nespojiva sa republikanstvom, dok kod ostalih perspektiva ovaj ”detalj” nije bio ključni.

Teško je reći da je većina običnih ljudi u titoizmu osećala ideološki pritisak jednopartijskog režima. S jedne strane nije bilo tradicije političkog pluralizma, a s druge je prodor masovne kulture sa Zapada bio kulturni surogat pluralizma. Dekretirani oslobodilački antifašistički kapital komunista, a zatim snažni uticaj levice u svetu i budni nadzor Moskve normalizovali su partijski monizam. Od partijskog pluralizma se donekle i razložno strepelo zbog bojazni da ovaj može lako da obnovi međunacionalne sukobe u Jugoslaviji. Sve ove okolnosti, uz neskriveno vlastoljublje, učvršćivale su komunističke kadrove u uverenju da su na vlasti nezamenljivi. Tek su tektonske promene iz 1989. i promena epohalne svesti izvana srušile svest ove vrste. Titoizam se spontano i skoro preko noći razotkrio kao anahrono jednoumlje, ali je i dalje ostao zanimljiv, naročito siromašnima i nezaposlenima.

Iz drugih razloga je sočivo imućnih zamućeno. Za njih socijalizam mora ostati despotija i totalitarizam jer su ovakve ocene najbolja preventiva protiv otpora radništva. Kriminalizacija titoizma je u strukturi pravdanja obnovljenog kapitalizma. Gledano sa osmatračnice posednika, socijalizam je teror i posledica komunističke ideologije koja je kriminalna ponajviše stoga što je nelegalno ugrozila neograničeno sticanje. U novom kodeksu vrlina centriranih oko uglednog bogatstva Tito ispada amoralni i egalitarni boljševik. Potiskivanje pravde i humanizma važno je za razumevanje novog moralnog okvira za procenu titoizma. Dok je u kratkom 20. veku prvom planu bila klasna pravda, sa slomom socijalizma obnavlja se nacionalna pravda. Dok je prva pravdala Titovu aktivnost, druga ga je delegitimisala.

Sve u svemu različite perspektive na različit način gledaju na odnos legitimnosti i legalnosti i nameću različitu logičko-kategorijalnu strukturu svesti o prošlosti. Prva perspektiva je najosetljivija na narušavanje nacionalnog interesa, snagu nacionalne državnosti ili na politički pluralizam. Druga seizmografski registruje obim modernizacije društva i promene društvene strukture, a treća sa nadepohalnog stanovišta procenjuje vladare kao ubrzavaoce razvoja ili kao konzervativne čuvare tradicije. Iz prve perspektive oružani pohodi vlastite nacije uvek su odbrambeni i oslobodilački, a jednopartijski režimi su *per se* nedemokratski i nazadni. Tek iz druge i iz treće perspektive vidi se da i vlastita nacija može biti agresivna i osvajačka, ali i to da partijski monizam nije uvek smetnja modernizaciji. Na neki način prva perspektiva razlikuje se od druge u meri u kojoj se klasični događajni državocentrični pristup razlikuje od analize promena društvene strukture.

Danas socijalna istorija nije *mainstream*. Javnost je danas mnogo osjetljivija na nacionalne nego na klasne patnje. Kapitalizam je normalnost, a sve je drugo kriminalno. Lako je zaključiti kakav onda ispada i Tito. Mogućnosti slojevitog tumačenja Tita sužene su već samim tim što je kapitalizam postuliran kao bezalternativan.

Isti delovi prošlosti, međutim, drugačije izgledaju iz druge i treće perspektive. Tu je jasnije istaknuto načelo da je istina celina, tj. skup složenih i protivrečnih činilaca koji se uzajamno pojačavaju. Pogled normativista i proceduralista ne može da dopre dalje od predstave da je Tito makijavelistički vladao prinudom i lukavom arbitražom održavao ravnotežu u policentričnoj komunističkoj upravi. Socijalni historičari vide nešto dalje i upozoravaju da je on osigurao lojalnost običnog čoveka dižući mu standard. Iz srpske perspektive ispada da je Tito opstajao na vlasti zahvaljujući snazi antisrpske koalicije, iz hrvatske otuda što se oslanjao na JNA. Sa visine stvari izgledaju drugačije. Tito je dugo trajao zahvaljujući osvedočenom antifašističkom i antistaljinističkom učinku, zatim zato što je uvećao šanse uspona sirotinje i zato što je u svom vremenu bio podjednako važan za obe hladnoratovske super sile. Još hladniji analitičari dodaju da istorijske ličnosti - oslobodioci nisu demokrate zato što sloboda nije demokratija nego tek njen uslov.

5. Nadepohalna “avionska” perspektiva

3. Treća perspektiva je filozofskoistorijska. U središtu ovog pristupa nisu upadljivi samo politička kultura i karakteristični način pravdanja vlasti, nego i duži istorijski procesi.

Nadepohalna perspektiva je dugoročnija i nužno se udaljava od detalja titoizma. Sa veće visine jasniji su *longue duree* faktori razvoja. Na Balkanu još uvek nije svladana prošlost. Reč je o duboko ukorenjenoj oslobodilačkoj političkoj kulturi u čijem je središtu konfesionalni ili svetovni zov za oslobođenjem od stranih zavojevača: Osmanlija i Germana. Sa nadepohalne osmatračnice titoizam se uočava

kao važna etapa oslobodilačke političke kulture sa neobično razvijenom heroizacijom i kultizacijom vođe i partije i ratne pobede koja niče iz žrtava. Osim rečenog, sa visine se jasnije vide solunaštvo i pretorijanstvo kao važne sastavnice političke kulture titoizma. Tito je do kraja života bio zatočnik solunaštva, ali je zahvaljujući nezavisnom vojnom autoritetu presekao dugu tradiciju pretorijanstva. Solunaštvo ili partizanština ogleda se u tome što su komunisti sve do sloma socijalizma pravdali nepodeljenu vlast oslobodilačkim antifašističkim učinkom. Pretorijanstva nije bilo u titoizmu, jer je vojska bila verna harizmatikom maršalu. Gledano iz ovog ugla, titoizam najviše duguje srpskoj političkoj kulturi. Iz nadepohalne perspektive uočava se *longue duree* oslobodilačke političke kulture koja je formirana tokom permanentnog ratnog stanja u 19. i 20. veku, a održavali su je oslobodilački mitovi u kulturi i umetnosti. U jezgru je bio imperativ borbenog nacionalnog ili klasnog spasenja koje je katkad bilo nerazmrsivo povezano. Tek se sa veće visine vidi da je Tito tu samo karika između Karađorđa, Miloša, kralja Aleksandra, S.Miloševića i oktobarskih “ustanika” iz 2000-te. U Hrvatskoj je doduše na drugi način rastumačen, ali je i ovde Tito slična borbena spona između S. Radića i F.Tuđmana.

Istini za volju kod sve tri perspektive snažno je istaknuta žrtva kao mera učinka i kao prizma kulture sećanja. U prvoj je to moja nacija, kod druge su to podvlašćeni i podjarmljeni svih nacija, a tek se sa treće osmatračnice kao žrtve vide svi narodi na ovim prostorima i njihove male države vazalne prema svetskim silama. Verovatno je titoizam osigurao najduži period mira u istoriji nepostojane balkanske državnosti koja je prekidana fazama oslobodilačkih i brutalnih građanskih ratova. Tito se iz nadepohalne perspektive ne vidi kao komunista, niti kao autokrat, nego kao poslednji “balkanski Habzburg”, tj. kao vladar poslednje višenacionalne države na Balkanu. Titova harizma bila je jedini globalni jugoslovenski autoritet kadar da kontroliše međunacionalne sukobe. Ni pre, a ni nakon njega u poslednja dva stoleća nije bilo sličnog autoriteta koji ne treba shvatati isključivo u autoritarnom smislu, jer je Tito imao široku podršku podvlašćenih. Titoizam nije razdvajao nacije, nego ih je mešao otvarajući kanale horizontalne i vertikalne pokretljivosti. Osiguravao je međunacionalni mir unutar etnički nedeljivog prostora, ali ne razdvajanjem nacija nego nametanjem ideje o njihovoj srodnosti. Određena mera autoritarnosti bila je svakako cena ovog Velikog pokušaja.

Bio je to proces deprovincijalizacije odozgo (11), koji se teško mogao sprovesti bez snažne ličnosti vladara i njene planske harizmatizacije. Tito je kao vladar povezivao državu, partiju i snažnu armiju. U dekretiranom kolektivnom pamćenju važio je za nadnacionalnog oslobodioca i “sina” svih jugoslovenskih naroda, koji su bili zavađeni i podeljeni u minulom ratu i opterećeni “teškim sećanjem”. Ali ne treba zaboraviti janusni karakter Titove vlasti. Naime, istorična ocena Titove uloge pretpostavlja diferenciranje njenih naprednih i konzervativnih, promišljenih, ali i hazardnih komponenti. Šta će od toga istorija beležiti u budućnosti? Teško je sa sigurnošću reći, ali se nešto ipak može pretpostaviti, sudeći po tome kako su zapamćeni raniji autoritarni modernizatori (12). Istorija će verovatno duže beležiti Titovu harizmu kao integrativno sredstvo pacifikovanja Balkana, nego kao izraz ličnih ambicija vladara.

Da bi se celovitije shvatila priroda titoizma treba ga posmatrati iz više perspektiva. Sociološki gledano, titoizam je režim autoritarne i blokirane modernizacije opterećen oslobodilačkom političkom kulturom u čijem središtu je harizma razuma komunističke partije i njenog vođe. Modernizacija se postepeno pretvarala u blokadu razvoja, harizma razuma u kult najvećeg sina, a antifašizam u beskonkurentsko pokriće komunista na trajnu vlast. Nije reč o raspolućenosti jugoslovenskog socijalizma nego o njegovoj unutrašnjoj napetosti između autoritarnog i demokratskog, tradicionalnog i modernizacijskog, harizmatskog i racionalnog. Autoritarnost je sapostojala sa modernizacijom, podsticala ju je i kočila, ali su obe komponente bile nerazdvojive. Partijski pluralizam se nije mogao uvesti ne samo zbog stalnog nadzora Moskve, nego i otuda što o tome jugoslovenski komunisti nisu ni razmišljali. Međutim, latentni višepartijski sistem i dozirani “pluralizam samoupravnih interesa” izvirao je iz međurepubličkih napetosti i sukoba razvijenih i nerazvijenih delova zemlje. Jugoslovenski socijalizam tražio je složenije obrasce integracije od rumunskog ili od bugarskog modela.

Ni druge ambivalentnosti titoizma ne vide se iz prve perspektive, ali ne samo zbog etnocentrizma, nego i otuda što je žablji pogled duboko usidren u aktuelnom duhu vremena, pa se prošlost meri skoro isključivo briselskim kriterijima. U hegemonom diskursu globalizacije nema empatije za retoriku i pojmove titoističkog perioda: samoupravljanje, neposredna demokratija proizvođača, vlast radnih ljudi i građana, delegatski sistem i sl. A bez minimuma ove empatije ne može se titoizam

valjano objašnjavati jednako kao što se nijedna prošlost ne može hermeneutički razumeti bez odgonetanja njenog unutrašnjeg smisla i minolog duha vremena.

Tako verovatno danas nije lako razumeti naizgled nebitni detalj da su u Švedskoj u jeku obustave rada štrajkači avio kompanije ipak dopustili kralju da leti za Beograd na sahranu Tita (13). Ali treba se uživeti u atmosferu kasnog Hladnog rata zato što svaka empatija ublažava isključivost, a naučno promišljena empatija prema prošlom jeste neizostavna komponenta istoričnosti. Produktivna empatija ove vrste lišena je nostalgije prema titoističkom duhu vremena. Druga perspektiva, doduše, donekle budi i nostalgiju (14), a tek je treća perspektiva kadra da u vlastitu osmatračnicu konstruktivno, a ne samo verbalno, uključi i svest o prolaznosti sadašnje epohalne svesti, pa i nostalgije za titoizmom koja je njen deo. To znači da ćemo samo onda uspostaviti razumnu distancu prema današnjoj hegemonij slici prošlosti ako nikada ne smetnemo s uma da će za pola stoleća biti drugačiji hegemoni politički i naučni diskurs i da će biti drugačiji imperativi novog svladavanja prošlosti. Kakvi, to ne znamo. Ali ono što se danas naziva prerada ili svladavanje prošlosti jeste retorički izraz gravitacije svakodnevnog mišljenja koje se vrti oko centra prolazne neoliberalne epohalne svesti. Tek kada se otmemo svakodnevnom mišljenju bićemo kadri za kritičku istoriju.

Kod hegemone prve perspektive u središtu pažnje je politički korektna prošlost koju traži sadašnjica. Druga perspektiva sa više istoričnosti tumači vezu današnje slike prošlosti i titoističke slike budućnosti, a treća pokušava čak i da nagovesti sliku titoizma u budućnosti. Grubo rečeno, gledano iz sadašnje teleološke perspektive, koja postulira kapitalizam EU kao konačni ishod istorije, titoizam jeste totalitarni režim i *tabula rasa*. Drugačiji zaključak skoro da je nemoguć. Nacionalisti mu se ne opiru jer su razapeti između evroze i slavne prošlosti. Stvari izgledaju drugačije ukoliko se ozbiljnije uzme nepredvidivost razvoja. Sociološka perspektiva traga za društvenom uslovljenošću viđenja titoizma i obazrivije ceni njegove tekovine, a filozofskoistorijska ga samerava iz viševjekovne perspektive, pa još hladnije prati smenu političkih kultura u prostoru jugoistočne Evrope.

Kod prve perspektive okvir sećanja je ili nacionalni interes ili proceduralna neoliberalna demokratija, kod druge su u središtu interesi podvlašćenih iz redova svih

srodnih bivših jugoslovenskih nacija, a kod treće je vidokrug još širi dvovekovni period u kom traje oslobođenje južnoslovenskih naroda. Otuda je kod ove zadnje nadepohalne perspektive prošlost ponajviše u ideološkom i nacionalnom pogledu dekolonizovana. “Iz aviona” se jasnije vidi prožimanje kultura, naizmenično cepanje i pacifikovanje etnički izmešanog zapadnobalkanskog prostora, dok su etnocentrične konfesionalne i herojske nacionalne retorike manje upadljivi sadržaji. Govoreći hronološki preciznije, slika titoizma zavisi od uokviravanja osnovne istorijske celine. Drugim rečima, jugoslovenski socijalizam ispada ako ne dijametralno različit, a ono bar drugačije akcentovan, ukoliko ga vidimo (1) samo unutar razdoblja između 1945 i 1990, ili ako ga (2) smestimo u celinu “kratkog 20” veka 1914-1989, ili (3) ako poslednjoj celini dodamo i “dugi 19 vek” od 1789. do 1914. godine. Tek iz ove poslednje “avionske perspektive”, a koja se na Zapadnom Balkanu može prilično pouzdano omeđiti na godine između 1804. i 2006, tj. između početka oslobođenja Južnih Slovena u Novom veku i tačke kada je okončan raspad Jugoslavije, titoizam se nazire kao veliki pokušaj smirivanja prostora na granicama imperija.

.....

Sažeto opisane perspektive gledanja na titoizam jesu svojevrsne dimenzije sećanja: etnocentrična, sociološka i nadepohalna. Razlikuju se s obzirom na tačke prioriteta oko kojih se centrira prošlost titoizma i redukuje njegova složenost. To su nacionalni interes, horizontalna i vertikalna društvena pokretljivost i međunacionalni mir. Nakon sloma evropskog socijalizma temeljno je izmenjen kontekst sećanja i uokviren novim društvenokorektnim smislom. Čim su nacionalizam i kapitalizam normalizovani, odmah je i Tito rastumačen kao negativac. Pa ipak, budućnost titoizma je neizvesna. Pamćenje titoizma nije statično, ne samo zato što će od promena unutar kapitalizma zavisiti sećanje na socijalizam, nego i otuda što će nove generacije sa novim iskustvima drugačije gledati na prošlost. Od hegemonog okvira sećanja će zavisiti da li će Tito biti ignorisan ili pamćen, demonizovan, romantizovan ili zapamćen kao ambivalentna ličnost. Još teže je predvideti koliko će istraživača biti kadro da se odupre hegemonom okviru sećanja i zavodljivoj prošlosti

koja se lako prodaje na tržištu. Kako god bilo, odmerena procena titoizma pretpostavlja visoki stupanj istoričnosti, hermeneutičke tolerancije i empatije, zatim promišljeno i nijansirano sociološkoistorijsko razdvajanje ključnih od efemernih društvenih procesa i najzad, doduše nužno hipotetičnu, ali preko potrebnu dijalektičku filozofskoistorijsku viziju razvoja. Svaki dijalektički pristup prepoznaje se po tome što traga za unutrašnjim protivrečnostima zbivanja, a ne glača njihov teleološki sklad.

Beleške:

1. Ravlić, Slaven 2005: Eponimizacija ideološke promjene u Hrvatskoj 1989-2005, Anali hrvatskog politološkog društva 2: 106.
2. Velikonja, Mitja 2007: Evroza- Kritika novog evrocentrizma (prevod sa slovenačkog), Beograd, Biblioteka XX vek:140.
3. Ćosić, Dobrica 2008: Piščevi zapisi 1993-1999, Beograd, Službeni glasnik.
4. Stevanović Lada 2009: Rekonstrukcija sećanja, konstrukcija pamćenja – Kuća cveća i Muzej istorije Jugoslavije, Zbornik EI 26, Beograd SANU: 104.
5. Mathiesen Hjemdahl, Kristi/ Škrbić-Alempijević Nevena 2006: „Jesi li jedna od nas“ - s proslave Titova 112.rođendana, u Čale Feldman, L./Prica I., red. 2006. Devijacije i promašaji: – Etnografija domaćeg socijalizma, Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku: 246-247.
6. Ravlić, Slaven 2005: Eponimizacija ideološke promjene u Hrvatskoj 1989-2005: 112.
7. Gudac- Dodić, Vera 2006: Položaj žene u Srbiji (1945-2000), u Žene i deca 2006: Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka (4) Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji:120-121.

8.Ibid., 126.

9.Erdei, Ildiko 2006: Odrastanje u poznom socijalizmu- Od “pionira malenih” do “vojske potrošača”, u Čale Feldman, L./ Prica I., red. 2006. Devijacije i promašaji: – Etnografija domaćeg socijalizma, Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku: 205-241.

10.Ibid., 236.

11. Kuljić, T. 2007: Was Tito the Last Habsburg? *Balkanistica* (University of Mississippi) Vol 20: 85-100.

12. Kuljić, T. 2009: Oblici lične vlasti - Ideologija i organizacija uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba, 2. izdanje, Beograd, Službeni glasnik.

13. Paunović, Miloš 2007: Titova smrt i sahrana u britanskoj štampi, *Godišnjak za društvenu istoriju* vol. 14, 1-3: 134.

14. Velikonja, M. 2009: *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*, Mirovni inštitut, Ljubljana.